

3. Bölüm

Kapitalist Sistemde Toprak Rantı

Rant, siyasal iktisadın (hangi çizgide olursa olsun) doğal ya da insanların yarattığı verimlilik farklarının kullanıcılar açısından taşıdığı değer ve mekânsal organizasyon sorununu çözmek için başvurduğu geleneksel teorik kavramdır. Kapitalizmin özel mülkiyet düzenlemeleri altında, mülk sahiplerinin toprak rantına fiilen el koyması, mekânsal organizasyonun denetiminin ve kapitalizmin coğrafi gelişiminin farklı formları için temel oluşturur.

Fakat toprak rantının sosyal olarak nasıl yorumlanması gerektiği Marksist literatürde tartışılmaya devam eden bir konudur. Marx da bu meseleyi teorik açıdan oldukça kafa karıştırıcı bir şekilde bırakmıştır. Eksik ve çoğu ölümden sonra yayınlanan yazılarında çözdüğü kadar çok bilmece de üretir. En önemli teorik güçlük toprak sahiplerine yapılan bir ödemenin, (insan emeğiyle toprakta gerçekleştirilen ıslahın aksine) insan emeğinin kilit unsur olduğu bir değer teorisi bazında açıklanmasıdır. Bizatihi insan emeğinin ürünü olmayan işlenmemiş toprağa nasıl olur da bir fiyat (değerin gerçekliği olmasa da değerın tezahürü olan bir fiyat) biçilir? Marx bu can alıcı soruya taban tabana zıt görünen yanıtlar verir. Bir yandan toprağın değerini tam kapitalist sosyal ilişkiler altında hiçbir anlam taşımayan hepten saçma bir ifade olarak niteler; öte yandan, toprak rantını “topraktaki mülkiyetin...değer üretme formu” olarak nitelendirir (*Kapital* 3:830-35). *Artı Değer Teorileri*'nde (2:152), egemen sınıfsal ilişki sermaye ile emek arasındaysa, “kapitalistin el koyduğu artı değeri çalışmayan üçüncü bir kişiyle paylaşmak zorunda olduğu durumlar, ancak ikincil bir öneme sahiptir” görüşünü ortaya atar; oysa *Kapital*'de (3:618) “ücretli emekçilerin, sanayi kapitalistlerinin ve toprak sahiplerinin” “karşılıklı zıtlıklarıyla birlikte nasıl modern bir toplumun çerçevesini” oluşturduklarını tartışır (bu başlı başına

irkiltici bir sıçramadır, çünkü toprak sahipleri, iki sınıflı kapitalizm kavramına dayalı bir analizin tam sonunda aniden üçüncü “ana sınıf” olarak ortaya çıkar).

Marx’ın geride bıraktığı bilmece için önerilecek herhangi bir teorik çözüm çok çeşitli pratik ve maddi durumlarla baş edebilecek güçte olmak zorundadır. Bizzat Marx toprağın bir *faktör*, bir *aracı* ya da üretimin bir *koşulu* veya düpedüz başka kullanım değerleri *rezervi* (maden yatağı gibi) olarak çeşitli şekillerde işlev görebileceğini tespit etti. Bu farklı işlevlerin tam olarak nasıl politik-ekonomik anlam kazandıkları incelemekte olduğumuz toplum türüne ve yürürlükteki faaliyetlerin türüne bağlıdır. Örneğin tarım sektöründe, toprağın bünyesinde gerçekten bir üretim süreci gerçekleştiği için toprak bir üretim *aracı* olur. Kapitalist sistemde bunun anlamı, toprağın üretim sürecinde sermaye akımı için bir kanal dolayısıyla da bir sabit sermaye formu (veya Marx’ın ara sıra kullandığı deyişle “toprak sermaye”) haline gelmesidir. Fabrikalar ve evler toprağa yerleştirildiğinde, o toprak üretimin bir *koşulu* (mekânı) olarak iş görür, ama bu yapıları ilk elden toprağa yerleştiren inşaat sektörü açısından toprak bir üretim faktörü olarak ortaya çıkar. Marx’ın deyişiyle toprak bütün bu farklı bağlamlarda “haracını talep eder” ama biz bu farklı kullanım türlerine bağlı olarak rantın formunun ve sosyal anlamının farklılaştığını da unutmamalıyız. Bunun da ötesinde, rant teorisi geniş bir yelpazedeki farklı ödeme türlerini de kapsamak zorundadır – toprak açlığı çeken köylülerin toprak sahiplerine yaptığı ödemeler, dünyanın mühim şehirlerinde prestijli teras daireleri arayan petrol krallarının, üretim için yeterli alan arayan sanayicilerin, toplu konut inşa etmek için arsa arayan müteahhitlerin, şehirde kalacak yer arayan göçmenlerin, zengin müşterilere erişmeye çalışan butik işletme sahiplerinin vb. yaptıkları ödemeler gibi. Toprak sahiplerinin kendileri de çok renkli bir demet oluşturur – büyük mülk sahibi varlıklı aileler, tasarruflarını küçük bir toprak parçasına yatırmış emekçiler, arsa şirketleri, kiliseler, sigorta şirketleri, bankalar ve ipotekli kredi şirketleri, çokuluslu şirketler vb. Toprak sahipliği temelindeki “haraç” akımları açıkça çok farklı yönlerde hareket eder.

Yine de bütün bunlardan bir şekilde anlam çıkarmak zorundayız. “Toprak rantının bilimsel analizine”, her türlü çarpıtmadan ve kafa karıştırıcı gereksiz unsurdan arınmış, tam anlamıyla “kapitalist üretim tarzı temelindeki toprak mülkiyetinin bağımsız ve özgül formunun” analizine had safhada ihtiyacımız var (*Kapital* 3:624). Metnin devamında başka bir metinde ulaşılan sonuçlara dayanarak böyle bilimsel bir analiz geliştirmeye çalışacağım (Harvey 1982, on birinci bölüm). Karmaşıklığı azaltmak amacıyla gelirlerin dolaşımıyla bağlantılı toprak rantı analizine geçmeden önce, üretim sürecindeki sermaye dolaşımından koparılan toprak rantını inceleyeceğim. İncelememi, kapitalizmin bir sosyal yapı dahilinde egemen ekonomik tarz olarak tam anlamıyla yerleşmesinden önce ortaya çıkan geçiş koşullarıyla ilişkili toprak rantının analiziyle bitireceğim. Bu yöntem “feodal kalıntılar” dediğimiz problemi ve kapitalizme geçiş sürecinde toprak rantının rolünü ele almamı mümkün kılıyor. Bu adımları izleyerek kapitalist gelişmenin tarihsel coğrafyasında toprak rantının rolüne ilişkin daha net bir anlayışa varmayı umuyorum.

I. RANT VE SERMAYE DOLAŞIMI

Marx’a göre topraktaki özel mülkiyet, kapitalist üretim tarzının “hem tarihsel önkoşulu?” hem de “sürekli dayanağıdır” (*Kapital*). Bize düşen görev bu iddianın nasıl, neden ve hangi anlamda doğru olduğunu göstermek. Bunu yapmak için güçlü ve aşırı basitleştirilmiş bir varsayımlar setiyle işe başlıyorum. Öncelikle tüm geçiş unsurları (feodal kalıntılar) dışlanmıştır, yani tam anlamıyla kapitalist üretim tarzıyla uğraşyoruz. İkincisi, toprak rantı toprakta maddileşmiş mallar için yapılan her türlü ödemededen (insan emeğinin ürünü olan ve henüz tam olarak amorti edilmemiş arazi ıslahı, binalar vb.) net olarak ayrılabilir. Üçüncüsü, *sermaye* dolaşımı *gelirler* dolaşımından net olarak ayrılabilir (gelirlerin dolaşımını bir sonraki bölümde ele alacağım). Nihayet toprak bir üretim faktörü, üretim aracı ve üretimin koşulu (tüketimin değil; ayrıca özel bir durum olan maden yatağı şeklindeki kullanım değerleri deposu olarak toprak kavramını da

dışlamış olduğuma dikkatinizi çekerim) olarak kullanım değerine sahiptir. Bu varsayımlar altında toprağı sermaye dolaşımı ile dolaysız ilişkisi içinde irdeleyebilecek duruma geldik.

Marx'ın kapitalist sistemde toprak rantının dayanağına ilişkin en özlü ifadesi şöyledir:

Toprak mülkiyetinin fiili üretim süreciyle hiçbir ilişkisi yoktur. [Toprak sahibinin] rolü yalnızca üretilen artı değerın bir kısmını sermayenin cebinden kendi cebine aktarmaktan ibarettir. Bununla beraber toprak sahibi üretim sürecinde yalnızca sermaye üzerinde baskı uygulayarak değil, yalnızca, büyük toprak sahipliğı, emekçiyi üretim araçlarından yoksun bırakmanın önkoşulu ve koşulu olan kapitalist üretimin önkoşulu ve koşulu olduğu için değil, özellikle, üretimin en hayati koşullarından birinin ete kemiğe bürünmüş hali olarak ortaya çıktığı için de kapitalist üretim sürecinde bir rol oynar (*Kapital* 3:821).

Bu ifadeye dayanarak tamamen farklı iki rol belirleyebiliriz. Emekçilerin topraktan yoksun bırakılması ilk birikim aşamasında hayati önem taşıyordu çünkü toprak her zaman bir üretim aracı olarak kullanılabilir. Emek ücretli emek formunda tutulacaksa emekçinin toprağı özgürce erişiminin engellenmesi zorunludur. Bu noktadan baktığımızda toprak sahipliğinin emekle toprak arasına yerleştirdiğı, kapitalizmin sürdürülmesi için sosyal olarak zorunlu engeli görebiliriz. Ne var ki bu işlev toprak devletin mülkü, yani “burjuva sınıfının, sermayenin ortak mülkü” olduğunda da aynı şekilde işleyebilir. Bu noktadaki problem burjuvazinin pek çok mensubunun (kapitalistler dahil) toprak sahibi olmasıdır, bu nedenle “bir mülkiyet formuna yönelik saldırı... başka bir formu ciddi biçimde tartışmalı hale getirebilir” (*Artı Değer Teorileri*). Bu bakış açısından rant, genelde özel mülkiyetin kutsallığını ve dokunulmazlığını, özeldede ise üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti korumak için toprak sahiplerine yapılan bir yan ödeme şeklinde yorumlanabilir. Toprak mülkiyetinin bu ideolojik, hukuki ve politik yönü son derece önemlidir ama kendi başına rantın kapitalist form-

larını açıklayamaz. Dolayısıyla, toprak mülkiyetinin tam anlamıyla tanımlanması en zor olan üçüncü rolü kapitalist sistemdeki toprak rantının sosyal yorumu açısından hayati önem taşıyan roldür.

Kapitalist sistemde toprak mülkiyetinin rolünün kavranmasında temel nokta bu mülkiyetin kapitalist üzerinde uyguladığı baskıdır. Bu baskının karakteri elde edilen rantın türüne göre değişir. Tekel ve mutlak rantlar birikime ayak bağı olur ve ancak toprak sahipliği sermayenin serbestçe akışına engel olacak şekilde hareket ettiği ölçüde ortaya çıkar. Marx'a göre mutlak rant, en sonunda ortadan kaybolmak zorundadır (*Kapital* 3:765; *Artı Değer Teorileri*, 2:244, 393). Özellikle kentsel bölgelerde ve özel nitelikleri haiz (yerin niteliği dahil) topraklarda bir ölçüde kaçınılmaz olan tekel rantları en az düzeyde tutulmalıdır. Ama mutlak rantlar ve tekel rantları önemli kategoriler değildir. Bu sonuç Marx'ın sık sık alıntılanan, mutlak rantın önemine ilişkin iddialarına (bkz. *Seçme Mektuplar*) ters düşmekle birlikte, *Sermaye ve Artı Değer Teorileri* adlı kitabında farklılık rantının (*differential rent*) doğasıyla boğuştuğu uzun sayfalara karşılık bu kavramlara getirdiği kısa açıklamayla uyumludur. Bu nedenle ben, Marx'ın farklılık rantı hakkındaki, özellikle de *Kapital*'de kısmen incelenenler hakkındaki görüşlerinin, Ricardo'nunkilerden belirgin ölçüde ayrıldığını ve sermaye dolaşımı açısından toprak rantının doğru yorumlanması için ipucu sağladığını savunan Fine'in (1979) görüşlerine katılıyorum.

Marx, farklılık rantının farklı iki türü arasındaki ayırmda Ricardo'yu izler ama bu iki tür rantın birbiriyle nasıl bağlantı içinde olduğunu ve "aynı zamanda birbirini nasıl sınırladığını" irdeleyerek yeni sonuçlar çıkarır (*Kapital* 3:737). Örtülü iddialar ve ayrıntılı aritmetik hesaplamalarla dolu bölümlerden Marx'ın bulgularını çıkarsamak zor. Bu nedenle en önemli olanlarını basitçe özetliyorum.

Birinci tür farklılık rantı (FR-1) daha iyi topraklardaki ya da daha iyi yerlerdeki üreticilerin en kötü yerlerde bulunan en kötü topraklardaki üretim maliyetleri nedeniyle daha fazla kâr elde etmelerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Daha ileri teknoloji gibi daha iyi topraklar ve yerler de aslında, bireysel üreticilerin sağladığı gö-

reli artı değerin kaynaklarıdır (bu durum, tümünün “değer üreticisi” olarak ortaya çıkabilmesini açıklar). Ama daha iyi teknolojiden farklı olarak daha iyi yerler ve topraklar fazla kâr için nispeten kalıcı kaynak oluşturabilir. Bu ekstra kâra rant formunda el koyulursa farklı yerlerde bulunan farklı topraklardaki kâr oranları eşitlenir. O zaman kapitalistler birbiriyle yalnızca daha ileri teknikler bazında rekabet edebilir – böylece kapitalist sistem üretici güçlerde devrimlere dayanan ana yörüngesine geri çekilir; sistemin selameti için bu zorunludur. FR-1’in sağlanması sermaye birikimi dinamikleri açısından hayati bir sosyal işlev görür. O olmaksızın bazı üreticiler, “doğal” ya da “yersel” avantajlardan kaynaklanan ekstra kârların üzerine sessiz sedasız oturuverir ve topraktaki üretici güçleri köklü biçimde değiştirme misyonlarını yerine getiremezler.

Ricardo’nunkinden özünde hiç farklı olmayan bu FR-1 kavramının, üç mühim yönden değiştirilmesi gerekiyor. Birincisi, verimlilik ve yer arasındaki fırsat maliyetleri (*trade-off*) dengesinde değişmeler olabilir ve böylece en kötü toprağın bir karakteristikler bileşimi olarak anlaşılma zorunluluğu doğar. İkincisi, hem verimlilik hem de yer sosyal değerlendirmelerdir ve dolaysız (toprağın verimliliğinin tükenmesi ya da artması, ulaştırma olanaklarının değişmesi vb. nedeniyle) ya da dolaylı (farklı toprak veya yer gereksinimleri doğuran üretim teknikleri değişiklikleri aracılığıyla) değişmelere maruzdur. Daha iyi topraklardan ya da yerlerden kaynaklanan ekstra kârın sürdürülmesi ancak bedel değerlendirmelerinin değişmesiyle mümkündür. Üçüncüsü, FR-1 topraktaki üretime yönelik “normal” sermaye akımına bağlıdır. Dikkatimizi toprağa yönelik normal sermaye akımını neyin oluşturduğu konusuna çevirdiğimizde ise, hemen ikinci tür farklılık rantı problemiyle karşı karşıya kalırız (FR-2). Vardığımız ilk sonuç FR-1’in, kendiliğinden FR-2’yi yaratan sermaye akımlarına hayati biçimde bağlı olduğudur.

Şimdi yer ya da verimlilik bakımından hiçbir avantajın sözü konusu olmadığı bir durumu düşünelim. Topraktaki verimlilik farklılaşmaları bu durumda yalnızca yatırılan sermayenin farklı miktarlarına (bir tür ölçeğe göre getiri modelini varsayarsak) bağlı olarak

oluşacaktır. Bu durumda ekstra kâr tamamen sermaye yatırımına bağlıdır. Bu ekstra kârların FR-2'ye dönüşmesi, iki özel durum dışında toprağa yönelen sermaye akımını düpedüz frenleyecektir. Söz konusu iki özel durumdan ilki şudur: topraktaki görece süregelen üretici güçler yatırımların bünyesinde maddileşmiş durumdaysa, sermaye akımı arkasında, FR-1'in temellükü için elverişli bir temel oluşturan bazı iyileştirmeler bırakır. Bu tür kalıntılar (drene edilmiş ve temizlenmiş arazi ve diğer türde arazi ıslahları) çok yaygındır ve büyük önem taşır. İkincisi, FR-2'nin dolaysız temellükü, uygun koşullar altında, bireysel kapitalist için kâr yaratabilecek ama toplam artı değer üretiminin büyümesini olumsuz etkileyebilecek kânnallardan sermaye akışını engeller. Bu noktada kendi imkânlarıyla ve rekabetin baskısıyla baş başa kaldıklarında bireylerin bir bütün olarak kapitalist sınıfın yeniden üretiminin koşullarını yok edebilecek yatırım stratejileri uygulayacakları klasik bir durumla karşılaşırız. Böyle koşullarda toprak sahiplerinin uyguladığı harici disiplin, kredi sistemi aracılığıyla uygulanan harici disiplin gibi, birikimin istikrara kavuşturulması açısından potansiyel olarak olumlu bir etki yaratır. Ne var ki vurgulanması gereken nokta, bu sonucun “potansiyelliği”dir, çünkü Marx'ın yorucu aritmetik örneklerinden çıkan sonuç, FR-2'nin temellükünün, koşullara bağlı olarak, sermaye birikimi üzerinde negatif, nötr ya da pozitif yönlü baskı yapabileceğidir. Ayrıca, toprağa yönelik sermaye akımı birikimin genel koşullarına da bağlıdır – genel olarak bir sermaye bolluğu veya kredi sistemi dahilindeki özel koşullar, toprağa yönelik sermaye akımı üzerinde dolaysız etki yaratır (*Kapital* 3:770, 676).

Şimdi de FR-1 ve FR-2 kavramlarını birleştirelim. Fine'in (1979) dikkat çektiği üzere, bu iki rant türünü ayrı ve birbirine eklenebilecek şeyler olarak ele alırsak ciddi bir hataya düşeriz. FR-1 “doğal ve yersel avantaj” a biçilen sosyal değere dayandığı ölçüde, doğayı çoğu kez köklü biçimde değiştiren sermaye akımlarına bağımlı olur. FR-2'nin temellükü, temelini oluşturan FR-1 olmaksızın gerçekleşemez. Gerçekte bu iki farklılık rantı türü, topraktan kaynaklanan (kâr oranını eşitleme ve üretici güçlerde köklü değişiklikler

yaratma dürtüsünü canlı tutmayı hedefleyen) rant ile sermayeden kaynaklanan (topraktaki üretici güçlerde köklü değişiklik yaratmaya yönelik sermaye akımını, kesintisiz birikimle uyumlu düzeyde tutmayı hedefleyen) rant arasındaki ayrımın görünür olmaktan çıktığı noktada birleşir. Başka bir deyişle, rantın temellükü çelişkili işlevleri içselleştirir. Tam anlamıyla kapitalist üretim tarzında toprak sahipleriyle kapitalistler arasındaki sürekli gerilim bu çelişkinin yansımasıdır. Bunun da ötesinde, rant temellükü birikim üzerinde negatif, nötr veya pozitif etkiler yarattığı ölçüde, bu çelişkiye tepki olarak doğan sosyal ilişkiler de sermayenin toprağa tahsisini, tüm mekânsal organizasyonu ve dolayısıyla birikimin genel dinamiğini derinden etkileyebilir. Ama bu çelişkileri ve etkilerini araştırmak istiyorsak öncelikle, topraktaki özel mülkiyetin tam kapitalist üretim tarzında yerleşebilmesi için almak zorunda olduğu formu belirlemek zorundayız.

Marx'ın tam olarak açıklamadan vardığı sonuca göre, toprak tamamen bir finansal varlık olarak ele alınmalıdır ve toprak "hayali sermayenin" bir formu olmak zorundadır. Bu sonuç biraz açıklama gerektiriyor (Harvey 1982, dokuzuncu ve onuncu bölümler). "Hayali sermaye gelecekteki gelir üzerinde mülkiyet hakkı oluşturur. Örneğin hisse senetleri fiili üretimin gerçekleşmesinden önce satılabilir. Alıcılar gelecekteki emeğin meyvelerinden alınacak pay karşılığında para öderler. Ödenen para emeğin harekete geçirilmesi için (veya toplumsal emeğin üretkenliğini artırmak üzere fiziksel altyapılar gibi koşulların yaratılması için) kullanıldığı ölçüde hayali sermaye gerçekleşebilir. En iyi koşullarda bile hayali sermaye spekülasyona yol açar; en kötü koşullarda ise yolsuzluk ve değer kayıpları için bol fırsat yaratır. Ne var ki kapitalizm kredi sistemi ve sermaye piyasaları aracılığıyla büyük ölçekli hayali sermaye formları yaratıp bunları harekete geçirmeden işlev göremez. Sermaye ancak bu yolla kârsız sektörleri ve bölgeleri hızla terk ederek kârlı olanlara yönelebilir, yeni faaliyet alanlarının açılması ve sermayelerin yoğunlaştırılması ancak böyle mümkün olur. Kredi sistemi (özellikle sermaye piyasaları) birikimin eşgüdümü için merkezi sinir sistemi

haline gelir. Kredi sistemi ayrıca kapitalizmin tüm iç çelişkilerinin esas zemini olur. Bu yüzden krizler daima ilk adımda finans ve para krizleri olarak ortaya çıkar.

Sermayenin hayali formlarının önemi belirlendikten sonra gelecekteki herhangi bir gelir formu üzerinde mülkiyet haklarının nasıl ticaretinin yapıldığını anlayabiliriz. Devlet borcu (gelecekteki vergilerden pay alma hakkı) ve toprak üzerindeki ipotekli krediler (gelecekteki rantlar üzerinde hak) ve gayrimenkul üzerindeki ipotekli krediler (amortisman ödemelerinden pay) serbestçe alınıp satılabilir durumdadır. Toprak söz konusuysa alınıp satılan şey toprağın yarattığı rant üzerindeki haktır. Bu baz rant geçerli faiz oranıyla sermayeleştirildiğinde toprağın fiyatını oluşturur. Böylece rant ve faiz arasında sıkı bir ilişki doğar. Toprağı satın alan kişinin ödediği para faiz getiren bir yatırımın muadilidir, emeğin gelecekteki ürünleri üzerinde hak iddiasıdır. Toprak üzerindeki mülkiyet hakkı bir hayali sermaye formunu alır; ilke olarak hisse senedinden, devlet tahvillerinden vb. hiç farkı yoktur (güvenilirlik ve nakde çevrilme güclüğü gibi özellikleri olsa da). Kısacası toprak, tam bir finansal varlık olarak görülebilir. Ben bu durumun kapitalist sistemdeki toprak mülkiyetinin katıksız biçimini zorunlu kıldığını iddia ediyorum.

Toprak rantı teorisi toprak sahiplerinin, görece sürekli verimlilik ve yer avantajlarının doğurduğu tüm ekstra kârlara (sermayenin ürünü olsun olmasın) insafsızca el koymasını gerektiğini bildirir. Toprak tam bir finansal varlık, bir hayali sermaye formu haline geldikçe, gelecekteki ekstra kâr beklentisi (gelecekteki sermaye akımlarına ve gelecekteki emeğe bağlı olan beklenti), bugünkü toprak fiyatını etkiler. Marx bu tür spekülasyon faaliyetleri analizinin dışında tutar (mesela üçüncü ciltteki nadir birkaç durum dışında) ve böylece toprak sahipliğini tamamen edilgen bir işlev olarak görmekle yetinir. Fakat tıpkı sermaye piyasaları gibi arazi piyasaları da gelecekte toprağa yönelecek sermaye ve emek akımlarının eşgüdümünde hayati rol oynar. Toprak sahipleri edilgen tavırlarını bırakıp gelecekte el koyulacak rantların artırılmasını sağlayacak koşulların yaratılmasında etkin rol oynayabilirler. Şüphesiz böyle

yaparak toprak hırsıyla, gelecekteki emeği durmaksızın artan sömürü oranlarına mahkûm etmiş olurlar. Ama birikim açısından da hayati bir rol oynarlar.

Toprak sahipleri gelecekte daha fazla toprak rantının yaratılmasını sağlamak üzere sermayeyi zorlayabilir ya da onunla işbirliğine girebilirler. Durmaksızın toprağı “en ileri düzeyde ve en iyi şekilde kullanmak” için çabalar ve böylece toprağın kullanımını değiştiren, sermaye ve emeğın çeşitli kullanımlar arasında dağıtılmasına yol ačan bir araç yaratırlar. Ayrıca toprağın kullanımına akışkanlık ve dinamizm aşırlar ve toprağın kullanımını sosyal gereksinmelere göre ayarlarlar. Böylelikle üretimin, mübadelenin ve tüketimin coğrafi yapılanmasını, mekânda teknik ve sosyal işbölümünü ve yeneden üretimin sosyoekonomik mekânlarını şekillendirir ve fiziksel altyapı yatırımları (özellikle ulaştırma yatırımları) üzerinde her zaman güçlü bir etki yaratırlar. Genellikle gelecekteki rantları artırmak için en iyi imkânı sağlayan belli bir gelişme modeli için, belli bir yatırım ve faaliyet demeti için rekabet ederler. Böylece Marx’ın ifadesiyle “rant, insanı Tabiatla birleştirmek yerine, toprağın kullanımını rekabetle birleştirdi” (*Felsefenin Sefaleti*).

Artık tartışmayı tamamlayabiliriz. Kapitalist sistemde rant temellükünün sosyal açıdan zorunlu oluşunun nedeni yalnızca yürüttüğü temel eşğüdüm işlevleri değildir; toprak sahipleri ayrıca toprağı tam bir finansal varlık, hayali sermaye formu olarak görmek ve böylece toprağa yönelik sermaye akımlarının toprak boyunca eşğüdümünün sağlanmasıda etkin rol oynamak zorundadırlar. Bunun sonucu faiz getiren sermayenin toprakta dolaşımının serbestleştirilmesi ve arazi piyasalarının, toprak kullanımlarının ve mekânsal organizasyonun genel sermaye dolaşımı sürecine bağlanmasıdır.

Ama aynı mantıkla řu da söylenebilir: Toprak piyasası daha fazla aıldııkça, parasal sermaye fazlası rahatça iflas taleplerinin çığ gibi büyümesine yol açalabilir ve bu iflasları bizatihi toprağı yağmalayarak ve tahrip ederek gerçekeştirmeye çalışabilir. Haciz yoluyla yatırım –ki toprak piyasasının hayati eşğüdüm işlevlerini yürütebilmesi için zorunludur– toprağı kredi sistemi genelinde başıboş

bırakılan “her türlü akıl dışı forma” açık hale getirir. Toprağın artı değer üretimi ve gerçekleşmesi yönünde kullanımını koordine eden makul bir araç, çok kolayca uyumsuzluğa ve periyodik spekülasyon çılgınlıklarının yaşandığı kâbuslara yol açabilir. Başka durumlarda olduğu gibi burada da kapitalizmin verdiği tek nihai akılcı tepki krizin akıl dışılığıdır.

Bu noktada iddiamı ortaya koyabilirim. Sermaye dolaşımı ile tam olarak bütünleşen bir toprak sahipliği ve toprak rantı türü vardır. Sermaye piyasaları gibi toprak piyasaları da gerçek anlamda değer üretmez ama toplumsal emeğin kullanımının eşgüdümünde hayati bir rol oynar. Kapitalizm onlarsız çalışamaz. Toprak rantı olmasaydı, yani sermayeden sağlanan ekstra kâra rant şeklinde el konulmasaydı toprak piyasaları var olamazdı. Kuşkusuz kapitalizmin krize yatkın karakteri kredi sistemine olduğu kadar toprak piyasalarına da taşındı, hatta buralarda daha da keskinleşti. Bu iç çelişkilerin toprak piyasalarında aldığı özel formun ayrıntılı olarak incelenmesi acil bir meseledir.

Gelgelelim bütün bunlar toprağın katışıksız bir finansal varlık, bir hayali sermaye türü olarak görülmesini gerektiriyor. Bunun için toprak sahipleri sınıfının gücünün kırılması, toprak sahipliğinin her bakımdan (psikolojik dahil) genel yatırım portföyüne dahil edilecek varlık türlerinin seçimi meselesine indirgenmesi gerekiyor. Tabii bu da, giderek artan ölçüde, emeklilik fonlarının, sigorta şirketlerinin ve hatta bireylerin toprağa yatırımı nasıl gördükleri meselesi haline gelir. Bununla pratikte tüm geleneksel toprak sahipliği formlarının ileri kapitalist dünyada ortadan kalktığını söylemiyoruz. Ama toprağın (“feodal kalıntılar”ın en az aksaklık yarattığı ülke olan) ABD’de uzun zamandır esas olarak tam bir finansal varlık olarak görüldüğünü ve Britanya gibi ülkelerde geçiş sürecinin, toprağın bir hayali sermaye türü olarak kabul edilmesi yönünde güçlü bir gelişme gösterdiğini tespit etmek ilginçtir. Önemli olan husus kuşkusuz şudur ki, bu toprak sahipliği türleri (ve yarattıkları sosyal tavırlar) sermaye dolaşımı ile tamamen uyumludur ve sermaye dolaşımı sürecindeki iç çelişkileri tam anlamıyla açığa vurur.